

ПРЕДРАГ ПИПЕР

(Београд)

О КОНДИЦИОНАЛНОСТИ У ПРОСТОЈ РЕЧЕНИЦИ

У овом раду разматрају се неки аспекти семантичке категорије кондиционалности који до сада нису привлачили већу пажњу. Предлаже се типологија условних конструкција на основу односа између њихових формалних и функционалних својстава, и разматрају се основни облици структурирања просте реченице са кондиционалним значењем.

Уводне напомене

1. Семантичка категорија кондиционалности у српском као и у другим словенским језицима најбоље је проучена у оквиру синтаксе сложене реченице јер ту има најизразитији и најразвијенији граматички израз (в. Мусић 1896, 1898; Стевановић 1969: 865—872; Станојчић, Поповић 1992: 306—310). И истраживања кондиционалности са општелингвистичког или типолошког становишта усредсређена су на њене облике и значења у сложеној реченици, в. Хајман 1978, 1994; Трогот (уред.) 1986; Храковски 1996 (где се, макар и врло сажето, издваја проблематика кондиционалности у независној реченици, стр 70—71). Иако сразмерно ужа од многих других семантичких категорија, кондиционалност није, дакле, у облицима којима се остварује сведена само на однос независне и зависне клаузе у сложеној реченици. Изражавање кондиционалности у оквиру просте реченице разноврсношћу облика и значења такође заслужује да буде предмет посебног разматрања, природно наслоњених на оно што је о томе до сада, углавном у облику напомена са понеким примером, речено у литератури о синтакси падежа, употреби потенцијала, или о прелазним облицима између различитих семантичких категорија.

Свакако најбогатији теоријски ослонац за проучавање кондиционалности у простој реченици чине резултати проучавања кондиционалности у зависносложеној реченици. То посебно важи за идентификовање кондиционалности на основу њених функционалних обележја. Ако се за кондиционалност у зависносложеној реченици може рећи (а) да су условне реченице у свим или скоро свим језицима увек или готово увек зависне клаузе, (б) да однос између протазе и аподозе по правилу ду-

блира асиметрични однос између узрока и последице, (в) да је протаза хипотетичне природе, и (г) да је протаза увек топикалне природе, те да не постоји клауза која испуњава бар један од наведених критеријума, а да нема неко формално обележје условне клаузе (Хајман 1994:685–686), може се такође констатовати да у српском језику кондиционалност у простој реченици има обележја која су или иста или слична наведеним за кондиционалност у зависносложеној реченици, уз наравно низ ужих и специфичнијих обележја. Њиховом разматрању посвећени су редови који следе.

Категорија кондиционалности припада комплексу семантичких категорија каузативности и има преваходно синтаксички израз. У центру тог категоријалног комплекса је каузативност као посебна семантичка категорија око које су груписане категорије чији садржај је на овај или онај начин изведен из узрочно-последичног значења у ужем смислу: кондиционалност, концесивност, консекутивност, интенционалност. Иако термин *кондиционалности* истиче само једну компоненту у двочланом односу који се њиме именује, тај термин се овде и даље употребљава за целину условно-последичног односа и елемената који у њега улазе.

2. У структури просте реченице, у српском као и у другим словенским језицима, могућности изражавања условно-последичног значења знатно су уже него, на пример, могућности изражавања простора, количине, особине и сл. То је један од појавних облика чињенице да су синтаксички системи апстрактнијих и сложенијих значења по правилу слабије развијени од система конкретнијих и једноставнијих значења.

Условна и последична референтна ситуација имају посебан језички израз у структури просте реченице са кондиционалним значењем. Ти синтаксички изрази могу се, аналогно традиционалној терминологији теорије сложене реченице, означити као протаза и аподоза, нпр. *Као директор <протаза> имао би више посла <аподоза>*. Ма који облик добијала, протаза у простој реченици увек има статус трансформа протазе у зависно-сложеној реченици нпр.

(1) Као директор имао би више посла. (← Ако би био директор, имао би више посла.)

(2) У случају победе тим добија награду. (← Ако победи, тим добија награду.)

(3) Освајањем националног купа тим стиче право да учествује у међународном такмичењу. (← Ако освоји национални куп, тим стиче право да учествује у међународном такмичењу.)

(4) Без позива она не би отишла на тај пријем. (← Ако не би имала позив, она не би отишла на тај пријем.)

(5) Са порастом температуре снег почиње да се топи. (← Ако температура расте, снег почиње да се топи.)

(6) Радећи заједно, могли би се спријатељити. (← Ако би радили заједно, могли би се спријатељити.)

(7) Обишавши све музеје, она би се сигурно уморила. (← Ако би обишла све музеје, она би се сигурно уморила.)

(8) Замољен за сагласност, он би је вероватно дао. (← Ако би био замољен да да сагласност, он би је вероватно дао.)

3. Категоријална ситуација кондиционалности, као ситуативна константа језичке реализације датог категоријалног значења сложене је природе и обухвата (1) узрочну ситуацију, као ситуативни агенс у условно-последичном односу, (2) полазну ситуацију, која је пацијентивне природе, а у реченици са условно-последичном конструкцијом присутна је само као пресупозиција, (3) каузативни агентивно-пацијентивни однос између (1) и (2); као и (4) последичну ситуацију, као резултат деловања ситуације (1) на ситуацију (2). Поред тога, категоријална ситуација кондиционалности обухвата, као специфично обележје у односу на каузативност, и (4) алтернативни плуралитет узрочних ситуација од којих се једна издваја као хипотетички узрок (услов) последичне ситуације (више о концепту категоријалне ситуације в. Бондарко /ур./ 1987, такође Пипер 1997: 42).

Типови кондиционалности у простој реченици

4. Кондиционалност као хипотетични узрок обично хипотетичне последице, и као категорија прелазне природе, функционише на пресеку већих семантичких категорија. То су, пре свега, каузативност и модалност. Однос између каузативности и кондиционалности одређен је претежном подударношћу категоријалних ситуација каузативности и кондиционалности. Семантички однос између каузативности (в. примере 9–10) и кондиционалности (примери 11–13) умногоме је сличан односу између реалности индикатива и иреалности потенцијала у систему граматичке категорије начина. Формални израз те функционалне сличности јесте у чињеници да просте реченице са прототипичним кондиционалним конструкцијама (без наглашеног присуства пратећих значења, нпр. темпоралних, аспектуалних и других) обично имају предикат у морфолошком облику потенцијала или футура или сложен предикат са модалним глаголом (футур се у том погледу понаша пре као коси начин него као грамема индикатива). Упор.

(9) Девалвација изазива поскупљења.

(10) Девалвација је изазвала поскупљења.

(11) Девалвација би изазвала поскупљења.

(12) Девалвација ће изазвати поскупљења.

(13) Девалвација је могла изазвати поскупљења.

5. Са друге стране, однос између кондиционалности и модалности одређен је чињеницом да су условне конструкције у простој реченици међусобно издиференциране према критеријумима модалне природе, међу којима је основни критеријум реалности/иреалности референтних си-

туација. Ако се упореде примери (14), (15), (16), види се да пример (14) репрезентује случајеве када се референтна ситуација схвата као иреална (неостварена), пример (15) случајеве када се референтна ситуација може схватити као остварена бар у једном од више случајева, док пример (16) илуструје случајеве који су неодређени у погледу датог семантичког принципа реалности/иреалности јер дозељава како интерпретацију (17а) тако и интерпретацију (17б):

(14) У случају победе тим ће добити награду.

(15) У случају победе тим је добијао награду.

(16) У случају победе тим добија награду.

(17а) Кад год победи, тим добија награду.

(17б) Ако победи, тим добија награду.

Другим речима, кондиционалне конструкције у простој реченици разликују се, пре свега, према томе да ли су модално одређене или су модално неодређене, а у првом случају (кондиционалне конструкције са значењем модалне одређености) према томе да ли је у питању иреална кондиционалност или реална кондиционалност.

6. Иреална кондиционалност овде се ставља испред реалне кондиционалности јер је карактеристична за прототипичне кондиционалне конструкције. Свим иреалним кондиционалним конструкцијама заједничка особина је пресупозиција неостварености последичне ситуације. На пример, за реченице (18)–(22) пресупозиција је „није добио награду“:

(18) У случају победе тим ће добити награду. (← Ако победи, тим ће добити награду.)

(19) У случају победе тим ће добијати награду. (← Ако буде побеђивао, тим ће добијати награду.)¹

(20) У случају победе тим би добио награду. (← Ако би победио, тим би добио награду.)²

(21) У случају победе тим је могао добити награду. (← Да је победио, тим је могао добити награду.)

(22) У случају победе тим би био добио награду. (← Да је био победио, тим би био добио награду.)³

¹ У реченицама типа (19) могућна је семантичка конгруенција итеративности предиката са плуралношћу именица у именским групама, нпр. *У случају победе тим ће добијати награде* и сл.

² Значење реченице (20) може се интерпретирати и као потенцијално-прошло кондиционално значење: *У случају победе тим би добио награду.* (← Да је победио, тим би добио награду.)

³ Примери са тзв. потенцијалом прошлим (22) ретки су у савременом српском књижевном језику и стилски обележавају такву конструкцију као књишку или архаичну.

Према ужим значењима у оквиру иреалне кондиционалности разликују се А. *обична будућа кондиционалности* (18) и *хабишуално-будућа кондиционалности* (19); Б. *пошеницијално-будућа кондиционалности* (20) и *пошеницијално-прошла кондиционалности* (21, 22). Из изложеног се види да је основ ужег семантичког разврставања у оквиру иреалне кондиционалности у томе да ли у реченици са кондиционалном конструкцијом преовладава значење футуралности (А) или значење потенцијалности (Б).

7. Семантички типови кондиционалности у простој реченици већим делом се подударају са семантичким типовима кондиционалности у зависно-сложеној реченици. Главни узрок извесних семантичких разлика између та два синтаксичка облика изражавања кондиционалности јесте у чињеници да је протазе у простој реченици именска група, која представља резултат синтаксичке кондензације и номинализације пропозитивне структуре чији се развијени облик појављује у условној клаузи зависносложене реченице (в. Радовановић 1977: 104–107). Чињеница да номинализоване структуре никада нису функционално еквивалентне својим реченичним корелатима исте пропозитивне структуре потврђује се и у случају односа између граматичког значења протазе у простој реченици и у зависносложеној реченици.

За разлику од аподозе, у којој се иреална последица исказује и граматичким и лексичким средствима, у структури протазе експлицирање хипотетичности ситуације услова је ређе и заснива се на употреби доста ограниченог круга лексема (*у случају, могући, евентуални, очекивани* и сл.). Упор.

(23) У случају победе били су у прилици да добију неку награду. (← Да су победили, били су у прилици да добију неку награду.)

(24) У евентуалном спору требало је ангажовати адвоката. (← Да је било дошло до спора, требало је ангажовати адвоката.)

(25) У могућим окршајима имали су на располагању ново оружје. (← Да је дошло до окршаја, имали су на располагању ново оружје.)

(26) У могућим окршајима имаће на располагању ново оружје. (← Ако/Када дође до окршаја, имаће на располагању ново оружје.)

(27) У могућим окршајима имали би на располагању ново оружје. (← Ако би дошло до окршаја, имали би на располагању ново оружје.)

У зависности од односа лексичког састава и граматичке структуре реченице иреална кондиционалност може бити праћена или потиснута неким другим категоријалним значењем, нпр. начинским, аспектуалним или темпоралним, упор.

(28a) Победом ће доћи до награде. (← Ако победе, доћи ће до награде.)

(28b) Победом ће доћи до награде. (← Победа је начин да дођу до награде.)

(29) С порастом температуре може доћи до пораста водостаја. (← Ако би температура расла упоредо с тим могао би да расте и водостај.)

(30) У спору су могли ангажовати адвоката. (← Ако/Када је дошло до спора, могли су ангажовати адвоката.)

8. У оквиру иреалних кондиционалних конструкција разликују се, према комуникативним особинама, кондиционалне конструкције које су са становишта њима реализованих говорних чинова одређене (31), или неодређене (32а, 32б), упор.

(31) У случају квара заустави машину!

(32а) У случају квара зауставићеш машину. (← Ако дође до квара зауставићеш машину.)

(32б) У случају квара зауставићеш машину. (← Ако дође до квара, заустави машину.)

Комуникативно одређена кондиционална конструкција представља јасан израз одређеног говорног чина, нпр. директива, као у (31), а са футурално уобличеним предикатом може се интерпретирати и асертивно (32а), и директивно (32б). Императив или прохибитив у предикатском делу реченице са кондиционалном конструкцијом, који означава последичну референтну ситуацију, увек је јасан сигнал одређености кондиционалне конструкције у погледу говорног чина који се реченицом са том конструкцијом остварује (о кондиционалности у вези са говорним чинovima в. за зависносложену реченицу — Ван ден Аувера 1986, за просту реченицу Храковски 1996).

9. Реална кондиционалност је карактеристична за реченице које не садрже пресупозицију о неостварености садржаја аподозе (као код конструкција са значењем иреалне кондиционалности). Таквим реченицама се реферише о најмање једнократној остварености условно-последичног односа. Дакле, значење иреалности у њима је на специфичан начин комбиновано са значењем реалности: „ако *p*, онда *q*, што се и остварује/остварило“. У зависности од временског значења конструкције са значењем реалне кондиционалности, могу означавати *хабиџуалну садашњу кондиционалност* (33), *хабиџуалну прошлу кондиционалност* (34, 35), или *свевременску кондиционалност* (36), упор.

(33) У случају победе тим добија награду. (← Када/Ако побеђује, тим добија награду.)⁴

(34) У случају победе тим је добијао награду. (← Када/Ако је побеђивао, тим је добијао награду.)

⁴ Друга могућна интерпретација реченице (33) је модално неодређена, нпр. У случају победе тим добија награду. (← Ако победи, тим добија награду.)

(35) У случају победе тим би добијао награду. (← Када/Ако је побеђивао, тим би добијао награду.)

(36) Загревањем тела се шире. (← Ако/Кад год се загревају, тела се шире.)

10. Хабитуална кондиционалност према својој двојној природи представља прелазан случај између иреалне кондиционалности и чисте хабитуалности, као у примеру: *Он би ујутру често долазио на кафе* и сл. Конструкције са потенцијалом употребљеним за означавање ситуација које су се понављале у прошлости представљају типолошку специфичност граматичке структуре српског језика у поређењу са другим словенским језицима, који за такву употребу не знају (Молошнаја 1995: 12). Пишући о конструкцијама типа *Кад би му досадило бацање њо ња-шњаку, он би се враћао дједу Алекси* (Б. Попић), М. Стевановић констатује „Како је дошло до тога да се облик глаголског начина не употребљава више у функцији модуса, већ темпорално у релативној квалификативној служби — посебно је питање, на које још није дат одговор.“ (Стевановић 1969:692) Поређење примера са предикатом у потенцијалу и значењем прошле хабитуалне кондиционалности (нпр. *У случају победе тим би добијао награду.*, *У случају невремена остијали бисмо код куће*, и сл.), и примера са предикатом у истом облику и значењем обичне прошле хабитуалности (нпр. *После сваке утакмице тим би добијао награду.*, *Увече бисмо остијали код куће*) показује да је пут од кондиционалности до хабитуалности могао ићи преко прошле хабитуалне кондиционалности. Карактеристично је да поред индикативне употребе облика потенцијала за означавање понављања радње у прошлости, о којој као типолошки својственој само српском језику пише Молошнаја, умесно видећи у томе граматичку транспозицију (1995:12), други словенски језици не знају ни за значење прошле хабитуалне кондиционалности, као једно од варијантних, а не транспонованих значења српског потенцијала.⁵

Хабитуална или свевременска компонента реалне кондиционалности може бити појачана увођењем у аподозу посебних лексичких показатеља одговарајућих темпоралних значења (*увек, обично, сваки њути* и сл.), в. (37). Ако је то једини показатељ нереференцијалности, његовим изостављањем, без неког другог облика који би сигнализирао хабитуал-

⁵ А. Мусић у раду „Кондиционал у хрватском језику“ (1896), скоро у целини заснованом на српском језичком корпусу (Вук, Његош и др.), претпоставља да је „итеративни претерит“ настао у прасловенском језику, и наводи (позивајући се на Миклошићеву синтаксу) да је сачуван у чешком и горњолужичкосрпском (што за савремени књижевни чешки и горњолужичкосрпски више не важи, в. и Молошнаја 1995). У реконструкцији настанка прасловенског потенцијала и „итеративног претерита“ (посебно на стр. 169–170) А. Мусић не разматра однос између употребе потенцијала у значењу хабитуалне прошле кондиционалности и транспоноване употребе потенцијала у значењу „итеративног претерита“, којима је заједничко понављање радње у прошлости, али кондиционално схваћено у првом случају и без кондиционалног значења у другом случају.

ност или потенцијалност, реченица може имати не само неререференцијалну интерпретацију (38а) него и референцијалну интерпретацију каузативне природе (38б), упор.

(37) Кашњење воза увек изазива незадовољство путника. (← Ако воз касни, путници су увек незадовољни.)

(38а) Кашњење воза изазива незадовољство путника. (← Ако воз касни, путници су незадовољни.)

(38б) Кашњење воза изазива незадовољство путника. (← Путници су незадовољни зато што /тај/ воз касни.)

Структура условних конструкција у једној реченици

11. Кондиционалност се у простој, као уосталом и у зависној реченици остварује као сложена веза лексичких и граматичких значења у протази и аподози, при чему се тежиште у изражавању кондиционалности може разликовати од једног до другог типа кондиционалности, или од једног до другог појединачног случаја реализације тог категоријалног значења.

У протази, која у простој реченици најчешће има облик именске групе, постоје две основне могућности. Конститутивни елеменат именске групе може бити конкретно-просторног значења (нпр. *кућа, улица, град* и сл.) или може имати значење апстрактне, најчешће процесуалне природе (нпр. *кашњење, долазак, йораси* итд.).

Ако је конститутивни елеменат именске групе у протази именица конкретно-просторног значења, протаза у простој реченици представља редуковани (елидирани) облик протазе у одговарајућој зависносложеној реченици, нпр.

(39) На тераси би вам било пријатније. (← Ако бисте били на тераси, било би вам пријатније.)

Предлог у таквим случајевима не утиче на изражавање кондиционалности, што показује могућност супституције наведене конструкције у реченици (39) или у сличним реченицама другим именским групама (нпр. *йред кућом, иза куће, за сйолом, у соби, крај йрозора* итд.) без промене кондиционалног значења и опште функције протазе. Међутим, избор падежног облика у таквим случајевима није без утицаја на реализацију кондиционалног значења и зависи од предикатског значења у аподози, упор. (40) и (41):

(40) У Будви би се одмарала. (← Ако би била у Будви, одмарала би се.)

(41) У Будву би радо отпутовала.

12. Ако је конститутивни елеменат именске групе у протази именица која нема конкретно-просторно значење, протазу у простој реченици може представљати номинализацију протазе у зависносложеној реченици, нпр.

(42) У шетњи би вам било пријатније. (← Ако бисте шетали, било би вам пријатније.)

(43) При сусрету бисте се препознали. (← Ако бисте се срели, препознали бисте се.)

13. Пошто је протазу у простој као и у зависносложеној реченици по правилу испред аподозе, њена инверзија у простој реченици, дакле померање у за њу секундарну, финалну позицију, може водити потискивању кондиционалног значења у други план или његовом потпуном елиминисању, чиме и сама протазу губи функцију протазе, упор. (40) са примерима (44–46)

(44) Одмарала би се у Будви.

(45) Живела би у Будви.

(46) Летовала би у Будви.

Интерпретација (44) као „одмарала би се ако би била у Будви“, иако није искључена, свакако је секундарна и уступа место потенцијалној или оптативној интерпретацији „У Будви би могла да се одмара“, или „У Будви би желела да се одмара“. Још би теже било видети кондиционално значење у примерима као што су (45) и (46), поготову ако не постоји могућност (у писаном тексту) ослонца на интонацију као средство маркирања односа између топикалног дела реченице и његовог комуникативног коментара.⁶

14. Кондиционална интерпретација садржаја прости реченице умногоме се свакако наслања на облик и лексичко значење предиката у аподози. На граматичком плану облици потенцијала (47, в. Тошовић 1991:70–71), футура (48) или императива (49) обичнији су у типичним кондиционалним конструкцијама него неки други глаголски облици, упор. (47), (48), (49), са (50), (51):

(47) Као директор би много радио. (← Ако би био директор, много би радио.)

(48) Као директор ће много радити. (← Ако/Када буде директор, много ће радити.)

---

⁶ О распореду реченичних чланова у вези са интерпретацијом реченице (на примеру проблема двозначних реченица, идентификовања субјекта и објекта, субјекта и именског дела предиката и интеракције реченичног и синтагматског реда речи) в. Поповић 1997: 228–232.

- (49) Без куцања не улазити. (← Ако улазиш, претходно куцај.)
 (50) Као директор много ради.
 (51) Као директор је много радио.

Тамо где у изражавању кондиционалности више учествује протаза (именске групе са *без*, у *случају*, *као* и сл.), мање су потребе да у изражавању кондиционалности учествује и граматички облик предиката у аподози (пре свега потенцијал, футур, императив или конструкције са модалним глаголима), упор.

- (52) Без сагласности директора не би то урадила.
 (53) Без сагласности директора неће то урадити.
 (54) Без сагласности директора — ништа не радити.
 (55) Без сагласности директора ништа не ради.
 (56) Без сагласности директора ништа није радила.

Међутим, могућност кондиционалне интерпретације реченичног садржаја зависи и од лексичког састава аподозе. То, на пример, илуструје поређење реченица (57–59) са примерима (60–63), из којег се види да лексичко значење предиката (и њиме условљен облик адвербијала) могу да искључе могућност кондиционалне интерпретације без обзира на ред речи:

- (57) У Будви би се радо одмарала. (← Ако би била у Будви, тамо би се радо одмарала.)
 (58) Из Будве би се радо јављала. (← Ако би била у Будви, одатле би се радо јављала.)
 (59) У Будву бисмо јој радо отишли. (← Ако би била у Будви, тамо бисмо јој радо отишли.)
 (60) У Будву би радо отишла.
 (61) Радо би отишла у Будву.
 (62) У Будви би радо живела.
 (63) У Будви би радо летовала.

Примери (59) и (60) показују да под одређеним лексичким условима у структури предикатског дела просте реченице кондиционална интерпретација може да зависи и од неидентичности субјекта у протазу и субјекта у аподози.

15. Иако су кондиционалне конструкције у простој реченици релативно малобројне, оне нису увек синонимичне него су међусобно семантички или стилски издиференциране.

Најопштији начин изражавања кондиционалности простом реченицом у српском језику заснива се на експлицитном именовану услова у протазу, са различитим могућностима граматичког оформљавања рече-

нице, укључујући и такве код којих аподоза није обавезно у предикатском изразу реченице, упор.

- (64) Победа је услов за улазак у финале.
- (65) Услов за улазак у финале је победа.
- (66) Победом би био испуњен услов за улазак у финале.
- (67) Улазак у финале условљен је победом.
- (68) Улазак у финале зависи од победе.

Као што показује пример (69), појам условљавања може бити предикатски исказан различитим глаголима. Са друге стране и именске групе у реченицама са лексички експлицираним категоријалним значењем услова могу имати различите облике у зависности од тога које су лексеме у њиховом саставу. Тако док је у (69) у саставу именске групе која реферише о аподози предлог *за* са акузативом, у примеру (70) то је беспредлошки генитив.

(69) Услов за њено учешће је промена термина одржавања састанка. (← Ако се промени термин одржавања састанка, она ће учествовати.)

(70) Услов напретка је мир. (← Ако постоји мир, постоји могућност напретка.)

16. Уколико се у семантичком фокусу нађе последица, то захтева друкчије граматичко и лексичко оформљавање реченице. Поред лексичког експлицирања датог категоријалног значења, кондиционалност (умногоме заклоњена консекутивношћу) у таквим реченицама најјасније се истиче обликом потенцијала у предикату, нпр.

- (71) Њихова непажња имала би за последицу велику штету.
- (72) Њихова непажња имала би као последицу велику штету.
- (73) Последица њихове непажње била би велика штета.
- (74) Из њихове непажње следила би велика штета.
- (75) Услед њихове непажње могло би доћи до велике штете.

17. Кондиционалност може бити изражена и реченицом са номинативном групом у протази ако је предикат у аподози исказан лексемом каузативне семантике у граматичком облику са значењем иреалности (најчешће у облику потенцијала). И ту долази до изражаја могућност варирања сигнификативног значења (тзв. иконичност у синтакси, в. нпр. Хајман, уред., 1985) уз непромењено денотативно значење реченице. Као што лексичко експлицирање последице ставља у семантички фокус консекутивну компоненту кондиционалности (71–75) тако и лексичко експлицирање узрочног односа у оквиру кондиционалности ставља у семантички фокус каузативну компоненту кондиционалности. Упор. (76, 77) са (78–80).

- (76) Пиће би га одвело у пропаст.
 (77) Ниске температуре би изазвале смрзавање.
 (78) Брза возња је могла узроковати губитак контроле над воланом.
 (79) Претерано знојење би проузроковало дехидрацију организма.
 (80) Уплитање са стране би могло бити узрок нових сукоба.

18. Именске групе у протази могу имати поред номинативног облика као у (76–80) и друге падежне и предлошко-падежне облике, што је делимично илустровано претходно наведеним примерима, нпр. именске групе према минималним синтаксичким моделима: *без* + *Ngen* (81), *на* + *Nloc* (82), *иод* + *Ninstr* (83), *у* + *Nloc* (84), *уз* + *Nacc* (85), *у случају* + *Ngen* (86), *са* + *Ninstr* (87), *Ninstr.* (88), *ипри* + *Nloc* (89) и друге, као и облик са везником *као* према моделу *као* + *Nnom* (90), нпр.

- (81) *Без сведочанства* не би могла да се упише.
 (82) *На тренингу* би се могао повредити.
 (83) *Под бајинама* би могао проговорити.
 (84) *У бунилу* би се можда одала.
 (85) *Уз више најора* више бисте постигли.
 (86) *У случају* смрти отворити.
 (87) *Са новом девалвацијом* дошло би до нових поскупљења.
 (88) *Победом над Партизаном* ушли би у финале.
 (89) *При њовећаном ойпирећењу* може доћи до оштећења зупчаника.
 (90) *Као нови играч* морао би много да се докажује.

Упор. још неке примере из различитих извора, као:

Нема зиме *без* вјетра ни зла госта *без Турчина* (Нпосл Вук, РСАНУ, 382). — *Без љуна бокала* ни за сто не седам (Ј. Ј. Змај; Стевановић 270). — Воду са Зете нико не пије *без невоље*, кажу да је <...> нездрава (Нен. Љ. РМС 159). — *При овом начину ѿрансиорѿиа* готово и нема губитака (Стевановић 501). — Један део тога новца решили су да остане, нека се нађе *за случај нужде* (Р. Домановић; РМС 271). — Ми хоћемо праведно осигурање *у случају сѿаросѿии, болесѿии и друге немоѿии* (Хорв. РМС 871). — *Проѿив ножа* и овца би се побунила (Д. Ћосић; Стевановић 687).

19. Искључиво у функцији изражавања кондиционалности употребљавају се у протази и именске групе према моделу *у случају* + *Ngen*, нпр.

- (91) *У случају победе тим би добијао награду.*
 (92) *У случају победе тим добија награду.*
 (93) *У случају победе тим је добијао награду.*
 (94) *У случају победе тим ће добијати награду.*

И у таквим реченицама, као и у свим другим простим реченицама са условним конструкцијама, именске групе у протази представљају номинализоване пропозитивне структуре са условним или условно-временским значењем, нпр.

(91) У случају победе тим би добијао награду. (← Ако би победио, тим би добијао награду.)

(92) У случају победе тим добија награду. (← Ако/када победи, тим добија награду.)

20. У реченицама са предлошким изразом у *случају* које функционишу као директиви у административним порукама, посебно у натписима на јавним местима, предикат може имати облик инфинитива уз који се подразумева модални глагол *йиребаџи* или неки модални израз сличног значења (*йойиребно је*, *неойходно је* и сл.). Та модална реч може бити у предикату експлицирана (95, 96), али може бити и изостављена (97, 98), чиме такав предикат постаје случај синтаксичке елипсе, обичније у натписима него у другим облицима дискурса, нпр.

(95) У случају опасности треба отворити вентил.

(96) У случају хаварије треба разбити стакло.

(97) У случају опасности отворити вентил. (← Ако дође до опасности, треба отворити вентил.)

(98) У случају хаварије разбити стакло. (← Ако дође до опасности, треба разбити стакло.)

21. Конструкције са моделом *без + Ngen* у основи представљају номинализације пропозитивних структура са негацијом у предикату, а имају уз условно, као пратеће, и начинско значење, нпр.

(99) Без позива она не би ушла. (← Ако не би имала позив, она не би ушла.)

У реченицама са кондиционалном конструкцијом према моделу *без + Ngen* у предикату је по правилу негација, осим у неким специјалним случајевима, какве су, на пример, глаголске групе са рестриктивним квантификаторима (дакле, са имплицитном негацијом), нпр.

(100) Без позива су улазили само хитни случајеви. (← Без позива није улазио нико осим хитних случајева.)

Квалификативна компонента у значењу таквих конструкција појачава се ако је конструкција употребљена у функцији апозитивног атрибута, нпр.

(101) Било који човек, без предрасуда, учинио би исто. (← Било који човек, ако/који не би имао предрасуде, учинио би исто.)

и готово сасвим потискује кондиционалност у случајевима када је таква конструкција употребљена као неконгруентни атрибут, нпр.

(102) Било који човек без предрасуда учинио би исто. (← Било који човек који нема предрасуда учинио би исто).

Начинска компонента у реченицама типа (100, 103 и сл.) видљива је такође из синтаксичких особина њихових потврдних конверзива (104), упор.

(103) Овамо се не улази без позива.

(104) Овамо се улази само са позивом.

У дијалогском, упитном дискурсу у функцији питања са којим корелира адвербијал у реплици (овде: *само са позивом*) обичније је *Како се овде улази?* него *Са чиме се овде улази?* или *Под којим условом се овде улази?*

22. Супротно реченицама из претходне тачке условне конструкције према моделу $c(a) + N_{instr}$ представљају номинализације клауза без негације у предикату, нпр.

(105) Са порастом температуре снег би почео да се топи. (← Ако би порасла температура, снег би почео да се топи.)

Облик потенцијала и овде најјаче истиче потенцијалну компоненту кондиционалности, која је слабије наглашена или је нема тамо где је предикат друкчије морфолошки уобличен, нпр.

(106) Са порастом температуре снег ће почети да се топи. (← Ако/када температура порасте, снег ће почети да се топи.)

Потенцијалност као део значења условне конструкције може бити лексички наглашена, в. (107, 108) као и примере (23–27):

(107) Са евентуалним порастом температуре снег је могао почети да се топи.

(108) Са евентуалним порастом температуре снег би могао почети да се топи.

У условним конструкцијама према моделу $c(a) + N_{instr}$, у зависности од лексичког састава таквих конструкција, може бити присутно и посебно аспектуално (прогресивно) значење, што чини могућним и семантичке интерпретације које одражавају тај моменат, нпр.

(109) Са евентуалним порастом температуре снег може почети да се топи. (← Како температура буде расла, снег може почети да се топи.)

23. Инструменталне условне конструкције без предлога, уместо пратећих темпоралних и аспектуалних значења, карактеристичних за инструменталне условне конструкције са предлогом *c(a)*, ближе су значењу начина, нарочито ако кондиционалност није појачана обликом потенцијала у предикату, нпр.

(110) Освајањем купа играчи би добили награду. (← Ако би освојили куп, играчи би добили награду.)

(111) Освајањем купа играчи добијају награду. (← Ако освоје куп, играчи добијају награду.)

или

(112) Освајањем купа играчи добијају награду. (← Пут за добијање награде је освајање купа.)

Као и у другим случајевима употребе условних конструкција њихова интерпретација умногоме зависи од граматичког облика глагола у предикату, упор. (111), (112) са примерима (113), (114), у којима је видљивија темпорална компонента (у примеру (113) са могућношћу итеративне интерпретације):

(113) Освајањем купа играчи су добијали награду. (← Ако/када би освојили куп, играчи су добијали награду.)

(114) Освајањем купа играчи ће добити награду. (← Ако/када освоје куп, играчи ће добити награду.)

24. У протази просте реченице са кондиционалним значењем могу се појавити и нелични глаголски облици, глаголски прилози (115), (116) и глаголски придеви (117), (118), упор.

(115) Радећи хонорарно, он би зарађивао знатно више.

(116) Отишавши на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби.

(117) Обавештен на време он не би закаснио на седницу.

(118) Промрзли од хладног ветра они би се сигурно разболели.

Конструкције са неличним глаголским обликом у протази функционишу као кондензовани облици пропозитивних структура које могу имати и облик условне клаузе. Њима се изражава иреална кондиционалност, која у зависности од глаголског облика у предикату, лексичког састава реченице и контекста, може имати различита ужа значења, упор.

(115) Радећи хонорарно, он би зарађивао знатно више. (← Ако би радио хонорарно, он би зарађивао знатно више.)

(116) Отишавши на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби. (← Да је отишла на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби. / Да је била отишла на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби. / Ако би отишла на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби.)

(117) Обавештен на време он не би закаснио на седницу. (← Да је био обавештен на време, он не би закаснио на седницу.)

(118) Промрзли од хладног ветра они би се сигурно разболели. (← Да су промрзли од хладног ветра они би се сигурно разболели. / Ако би промрзли од хладног ветра, они би се сигурно разболели.)

25. Најзад, протаза у простој реченици са кондиционалним значењем може имати облик адвербијала у чијем је саставу анафорски елемент који упућује на реченицу која именује референтну ситуацију услова. Иако у српском језику нема заменичких прилога са условним значењем као јединим или примарним, у тој функцији секундарно могу бити употребљени неки показни заменички прилози или адвербијали са показном заменицом. У таквим реченицама, и због саме природе анафорских речи, кондиционална интерпретација у већој мери зависи од ослоња на контекст, а примарно значење заменичког прилога, нпр. временско (*тада*) или месно (*ту*) наслања се на кондиционално, упор. (119–121):

(199) Могао би *да игра краљем*. У *шом случају* не би било опасности од шаха. (← Ако би играо краљем, не би било опасности од шаха.)

(120) Могао би *да игра краљем*. *Тада* не би било опасности од шаха. (← Ако би играо краљем, не би било опасности од шаха.)

(121) Могао би *да игра краљем*. *Ту* не би било опасности од шаха. (← Ако би играо краљем, не би било опасности од шаха.)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко (уред.): Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. — Ленинград: Наука.
- Ван ден Аувера 1986: Johan Van den Auwera, Conditionals and speech acts. — У књизи: Тротот (уред.) 1986, 197–215.
- Молошњаја 1995: Т. Н. Молошная. Об аналитических формах согласительного наклонения в славянских языках. — В. сб.: *Этюды по типологии грамматических категорий в славянских и балканских языках*. — Москва: Индрик, 9–13.
- Мусић 1896: August Musić, Kondicional u hrvatskom jeziku. — *Rad JAZU*, CXXVII, 141–209.
- Мусић 1898: August Musić, Rečenice sa konjunkcijama *ako*, *neka*, *li* u hrvatskom jeziku, — *Rad JAZU*, CXXXIV, 1–79.
- Пипер 1997: Предраг Пипер, *Језик и њпроспор*. — Београд: XX век, 1997.

- Поповић 1997: Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*. — Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Радовановић 1977: Милорад Радовановић, *Именица у функцији кондензацијора*. — Нови Сад; Матица српска (Прештампано из *Зборника за филологију и лингвистику* XX/1, XX/2)
- Станојчић, Поповић 1992: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамајика српског језика: Уџбеник за I, II, III, IV разред средње школе*. Друго, прерађено издање. — Београд—Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1992.
- Стевановић 1969: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамајички системи и књижевнोजезичка норма)*, 1, 2. — Београд: Научна књига, 1982.
- Тошовић 1991: Јадранка Тошовић. *Функционирование сослагательного наклонения в русском и сербохорватском языках*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: Филологический факультет МГУ.
- Трогот (уред.) 1986: Elizabeth Closs Traugott et al. (ed.) *On conditionals*. — Cambridge University Press.
- Хајман 1978: John Haiman, Conditionals are topics. — *Language*, 54, 3, 564–590.
- Хајман (уред.) 1985: John Haiman (ed.) *Iconicity in Syntax*. — Amsterdam: Benjamins.
- Хајман 1994: John Haiman, Conditionals, grammatical. — In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, volume 2, Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press. 685–689.
- Храковски 1997: В. С. Храковский, Анкета для описания условных конструкций. — *Вопросы языкознания*, 6, 49–71.

Резюме

Предраг Пипер

О КОНДИЦИОНАЛЬНОСТИ В ПРОСТОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

Категория кондициональности в сербском языке, также как и в других славянских языках, является частью категориального комплекса каузативности, объединяющего несколько семантических категорий, связанных общим семантическим признаком причинно-следственного характера, представленных в категориях данного комплекса в более или менее неосложненном виде (собственно каузативность) или осложненном виде (кондициональность, концессивность, консеквентивность, интенциональность).

Кондициональность в славянских языках выражается единицами разных языковых уровней — и морфологически (сослагательное наклонение) и синтаксическими, а также лексическими. Категориальное значение кондициональности как правило проявляется во взаимодействии единиц разных языковых уровней.

В настоящей статье сделана попытка типологии условных конструкций в простом предложении в современном сербском литературном языке с точки зрения соотношения формальных и функциональных признаков этих конструкций, а также с учетом взаимоотношений между значениями каузативности, темпоральности и модальности в условных

конструкциях, и возможности включения этих конструкций в высказывания, выражающие определенные речевые акты. В статье также рассматривается природа функциональной связи между двумя типами употреблений сослагательного наклонения в сербском языке, не имеющими аналога в других славянских языках: между транспозицией сослагательного наклонения в сферу выражения действия, повторяющегося в прошлом (напр. *Он би ујутру обично долазио на кафу*) и частным значением сослагательного наклонения, обозначающего действие, которое при определенном условии могло повторяться в прошлом (напр. *У случају победе тим би добијао награду*).